

A REJTÉLYES DUNÁNTÚLI SÁNCOK

Kiss Gábor – Tóth Endre

76

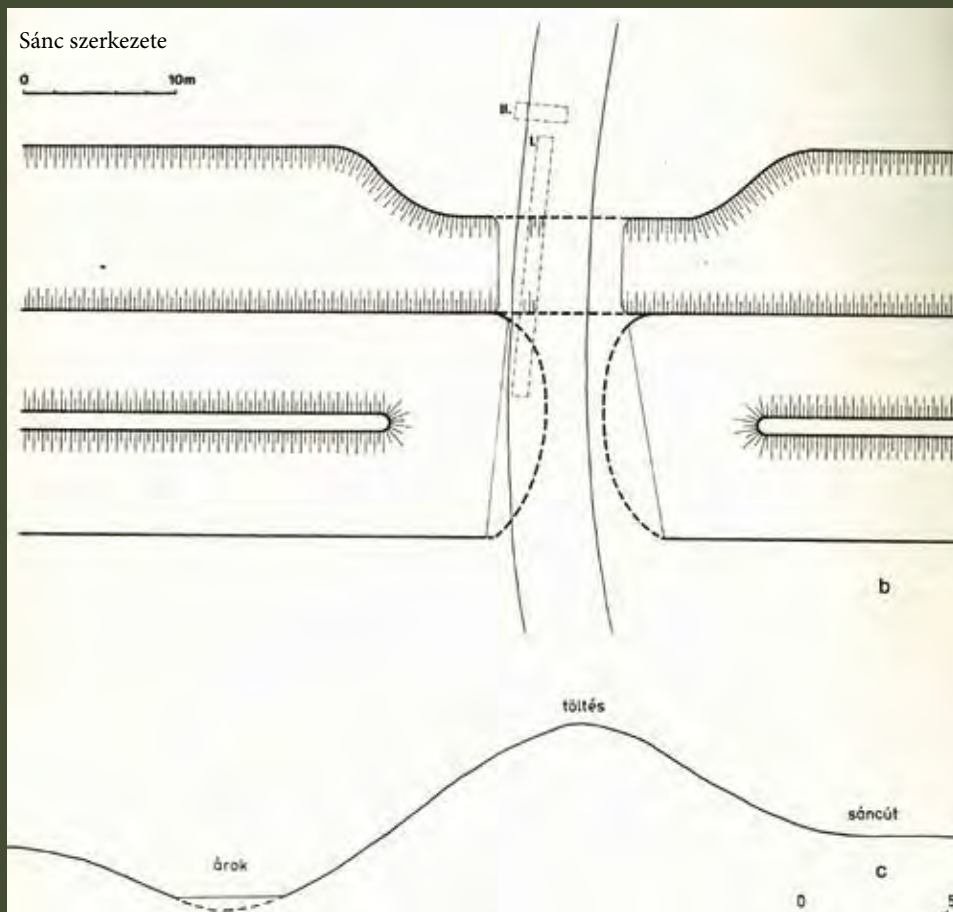
A Kárpát-medencében hajdan a leglátványosabb mesterséges terepalakulatok a helyenként több száz kilométer hosszú sáncok voltak. Az Alföldet és a Tiszántúlt körbekerítő, több vonalból álló, többnyire Csörsz- vagy Ördögárokknak nevezett, s minden bizonnyal a késő római korban készített sánc-

rendszeréről Székely Istvánnak az 1559-ben Krakóban megjelent krónikájában már olvashatunk. Magyarország természetföldrajzának és régészeti emlékeinek kitűnő 17–18. századi leírója, Aloysius Marsili (Luigi Ferdinando Marsigli) gróf a sáncvonal bácskai szakaszait fel is térképezte. A 20. században Balás Vilmos gyűjtötte össze a sánc irodalmi említéseit, majd Patay Pál és munkatársai évtizedes terepjárással kutatták és térképezték fel azt.

Az alföldi sáncokkal ellentétben a dunántúliakról korhatározás és értelmezés mindaddig alig készült. A Somogy megyei vonal Rómer Flóris terepbejárásainak köszönhetően az 1870-es évektől vált ismertté. Akkor a sánc néhol még két méter magasán állt. A múlt század közepére azonban a mezőgazdasági munkák a töltése-

ket elegyengették, az árkokat feltöltötték. A Dunántúl három, egymástól meglehetősen távoli részén azonban ma is láthatóak a több kilométer hosszú vonalak. A somogyi és baranyai sáncok azonban ma már csak légifelvételeken figyelhetők meg.

A Rábától délre, a Hegyhátat észak–déli irányban keresztező sáncra Paulovics István 1949-ben hívta fel elsőként a figyelmet, az építmény térképét is közölte. A kitűnő állapotú sánc szinte teljes hosszában (8 km) erdőben fut végig, s valószínűleg ezért is maradt meg ilyen jó állapotban. A védmű Vasvár határától tart dél felé, a Zalába torkolló mocsaras Sárvíz patak vonaláig. A sánc talpszélessége 12 méter, a magassága még jelenleg is 3–5 méter. A nyugati oldalán az árok szélessége 8, mélysége pedig 1–3 méter. Vasvártól mintegy 3 kilométernyire délre nyílt a sáncon az egyetlen, eredetileg legfeljebb három méter széles, a forrásokban Vaskapunak nevezett átjáró, amelyen a „Katonák útja” vezet át. 1377-ben határjárásokban *magnum fossatum*nak, azaz ’nagy ároknak’ nevezték (a sánc szó csak a 16. század elejétől jelenik meg a szóhasználatban). A Dunán-

túl belsejéből érkező „Katonák útja” a Hegyhát azonos szintvonalán vezet délnyugat felé, futását még patak sem akadályozza. Valójában egy fontos kereskedelmi útvonal volt Itália felé, egyes pontjait a 16. század elején marhakereskedők vázlatos leírása ismerteti. Erre az útra a Muraközben merőlegesen sánctól emeltek, ez volt lényegében a középkori országhatár. A sánctól a 20. század elején készített 200 ezres léptékű térkép, sőt, a jelenlegi osztrák turistatérkép is feltűnteti: a Murától kb. 6 km hosszan vezet észak felé: itt a sánc mellett

futó Kucinicza (Granizbach) patak miatt nem volt szükség árok megásására. A sánc a Murától a domos vidékig a sík területet zárja le.

Az Esztergomból nyugat felé vezető, Sopronba tartó országúton fekvő Kapuvár neve az Árpád-korban csak Kapu volt. Az itt húzódó töltés a Hanság mocsaraitól vezet dél felé, Kapu(vár) irányába, és a vá-

A Vasvártól délre található Vaskapunak nevezett átjáró, amelyen a „Katonák útja” vezet át

rostól délkeletre egy hosszabb szakaszon ma is látható. Ez az építmény nem volt olyan magas, mint a Vasvár melletti, és amint az itt folytatott ásatás is bebizonyította, az egyik oldalán sem volt árok. Valószínűleg tehát gát feladatot láthatott el: a területet vízzel lehetett elárasztani, ami akadályozta az ellenség továbbjutását.

A Fertő tó és a Duna között nincs megfigyelhető nyoma földsáncnak, hacsak a Parndorf, Rohrau és a Duna közti, a kurucok ellen megásott sáncot nem egy régi sáncszakasz felhasználásával készítették el.

Mind közül a Somogy megyei sánc fekvése a legkülönösebb. Ez Nagyberektől vezet délnyugat felé, és Dombóvártól nyugatra éri el a Kapos folyót. Egy 19. századi kéziratos térkép egy helyen (Büsü falunál)

az Ördögárok nevet is megőrizte. Az 1950-es években készített légifelvételeken a sánc vonala Mernye és Kapospula között volt megfigyelhető.

E sánc átvágásakor kitűnt, hogy a sánc melletti árok ez esetben is az építmény délnyugati oldalán húzódik.

Sánc maradványa a földről

A Kapos és a vizenyős Baranyai-csatorna, délebbre pedig a Mecsek nem tett szükségessé sáncolást. Pécestől délre azonban a földrajzi névgyűjtés és a Peremartonnál lezajlott ásatás igazolta a sánc létezését, amelynek szintén a nyugati oldalán van az árok. A sánc a Drávától délre is folytatódik. A dél-dunántúli sáncot a kapuvári és vasvári sáncvonalnál jóval keletebbre, az ország belsőjében töltötték fel.

E sáncok korának pontos meghatározása meglehetősen körülményes, mert lakatlan területen futnak, és ásatásukkor tárgyi leletekre nem igen lehet számítani. Az építés módját is ritkán lehet segítségül hívni a kor meghatározáshoz, ha a töltés elpusztult. Rendeltetésüket földrajzi fekvésük, a vízrajzzal és a domborzattal

való kapcsolatuk segít többnyire meghatározni. A történeti adatok, főleg a 11. századi magyar-német háborús események

és az oklevelek határjárásaiban leírt terepalakulatok teszik lehetővé többé-kevésbé a használati idejük megállapítását: a sáncok

1043.

„A császár (III. Henrik) tehát Magyarország határára vonult, és elhatározta, hogy a következő napon elfoglalja azokat a sáncokat, amelyekkel a magyarok a Rábca folyót elrekesztették.” (*Képes Krónika* 75. fejezet)

1051. „A felséges császár... erős seregével egészen Magyarország határáig vonult, s minthogy előle a behatolás útja el volt zárva, ezért... hosszú kerülőutat tett.” (*Altaichi Évkönyvek*)

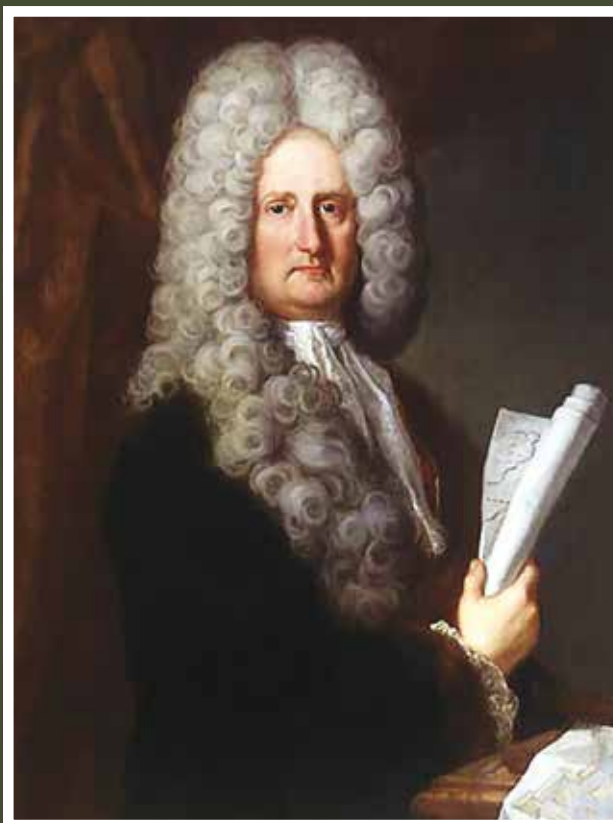
1061. Henrik király visszavonul seregei elől „azonban minden olyan helyet, amelyen át a kivonulás lehetséges lett volna, elzártak...” (*Hersfeldi Lampert: Évkönyvek*)

1063. „a király nagy hadsereggel Magyarország határaitra érkezett, de a behatolásnak minden útját elzárva találta maga előtt részben igen erős védművek révén, részben a katonák éber őrködése következtében.” (*Altaichi Évkönyvek*)

1117. „Lipót örgróf azonban ...egészen a gyepűig (claustra) nyomult előre a földeken, majd elfoglalta a várat, amit Vasnak hívnak...” (*Freisingi Ottó krónikája*)

a határvédelem és -ellenőrzés céljára épültek, azaz az egykori gyepű maradványai. A vízrajz és a domborzat lehetőségeit felhasználva többnyire az országból ki- és bevezető főutak védelmét erősítették meg velük. A vasvári és a kapuvári sáncok a gyepűterület belső vonalát jelzik, amelytől nyugatra, legalábbis a tatárjárárig, szervezett határvédelem folyt. A külső gyepűvonal ma is látható egyik maradványa a muraközi sánc. Északabbra csak határjárás adatokból lehet a védelmi létesítményekre következtetni (Burgenlandban Pecsenyédnél/Pötschingnél ilyen a Magyarárok). A gyepűsávon belül, Vas megyében néhány helyen még meg lehetett figyelni az ellenőrzést végző erődített fatornyok nyomait is (Zalak, Ikervár és Rum körzetében).

A sáncokon kapukat vágtak – ezek révén ellenőrizték a forgalmat –, amelyeket általában egy-egy népnévvel jelöltek: Halicsi kapu, Lengyel kapu, Német kapu (de volt Mosoni kapu is). Ezek minden bizonytalansággal fából épült valóságos kapuk voltak. A sáncot Petánc (Petanjci, Szlovénia) falu 1331-es és 1348-as határjárásai is *fossatum*ként (azaz 'ároként') említik, amelyen a Radkersburg–Muraszombat közti út kereszteződésénél nyílt a Német kapu. A belső vonalakon is voltak kapuk: Kapu(vár), Vaskapu (Vasvár).

Aloysius Marsili (Luigi Ferdinando Marsigli) gróf (1658–1730), Magyarország természetföldrajzának és régészeti emlékeinek leírója

Sáncnyomok az őszi erdőben

A határvédelem szerkezetével kapcsolatban mindössze a latin és magyar terminusok (*indago, clausura, obstaculum*, gyeprü, gyeprüelve) ismertek, de a jelek arra mutatnak, hogy a határvédelem egy mélységben tagolt, széles sávra terjedt ki. A sáncok egyrészt akadályozták a behatolást, biztosították a védelmet, és egyúttal a kapukhoz terelték a forgalmat. Az írott források értelmezését azonban nagyban nehezíti, hogy a sáncok említéseinek zöme 13. századi, amikor is a mélységben tagolt gyeprürendszer már valójában felbomlóban volt. A gyeprülétesítmények később azonban földrajzi névként is rögzültek (töltés, sánc, árok), ezek a Vas, Somogy és Baranya megyei földrajzi helynévgyűjtésekben is olvashatók.

A védelmi rendszert a külpolitikai helyzettől függően a földrajzi adottságok, a domborzat és a vízrajz felhasználásával alakították ki. Más módon kellett védekezni ott, ahol az ellenséges hadsereg könnyen juthatott be az országba, mint ott, ahol a terepviszonyok miatt erre kevésbé volt lehetőség. Északnyugaton a Fertő és a Hanság; Soprontól délre az Alpok keleti nyúlványai akadályozták a bejutást. Ahol a vizek lehetővé tették, mint például a Kis-Alföldön, ott gátakat építettek, és az utak körzetét vízzel tudták elárasztani és járhatatlanná tenni. Délnyugaton a Rába, a Zala és a Mura völgye jelentett bejutási lehetőséget.

A dunántúli sáncok tehát a természeti adottságokat felhasználva összefüggő rendszert alkotnak. Nemcsak az Árpád-kori német betörések és hadvonulások útiránya egyezik ezekkel a sík vidékekkel, hanem az országból kivezető utaké is. A Hegyhátat keresztező sáncvonal a Rába és a Zala között a nyugatra és Itáliába vezető utat ellenőrizte.

A dunántúli sáncok árka a töltés nyugati és délnyugati oldalán van, tehát az onnan érkező behatolás ellen jelentettek védelmi vonalat. A védekezés iránya azonban szükségszerűen leszűkíti és meghatározza a készítésük idejét is. Sem a római korban, sem előtte és utána, tehát a hun és az avar korban védelmi vonal készítésére nem volt szükség, mert nyugat felől nem kellett védekezni. Egyúttal a sáncokkal kapcsolatos forrás- és okleveles adatok a sánc használatát a kora Árpád-korra datálják, védelemre ugyanis csak a honfoglalás után volt szükség. Az augsburgi csatavesztést (955) követő néhány évtizedben lehetett leginkább szükség a védelmi vonalak felállítására. A sáncok föld-

Rómer Flóris (1815–1889), a magyar régészet atyja

rajzi helyéből következik, hogy készítésük idején az építetőknek pontosan ismernie kellett a Dunántúl földrajzi viszonyait, és a létrehozásához megfelelő méretű és szervezetszerű, vezényelhető munkaerő állt rendelkezésükre.

Miután 973-ban Géza fejedelem és II. Ottó császár megegyezett, a védekezés fél évszázadig ismét szükségtelenné vált. A békés helyzet 1029-ben változott meg, amikor nyugat, északnyugat, azaz a Német Birodalom felől rendszeres támadások érték az országot. Ekkor a Kisalföldön a gátak már álltak és védekezésre alkalmasak is voltak. A sáncok ekkortájt már az országból kivezető főutak forgalmát is ellenőrizhették. Ilyen feladatokra azonban a somogyi és dél-dunántúli sáncvonalon nem volt szükség. A déli sáncok és a vasvár–kapuvári vonal tulajdonképpen az Árpádok területeit, a legfontosabb korai településeit: így Győrt, Esztergomot, Székesfehérvárt, Veszprémet és Koppány vidékét védte. De ez esetben kérdéses, hogy pontosan ki ellen.

